

## Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2004-2005

### Dünya-Ekonomisi, Dünya-Sistemi, Küreselleşme

#### Çağlar Keyder

Öncelikle, "dünya ekonomisi" ve "küreselleşme" kavramlarını biraz açmak ve tarihsel kontekstlerine oturtmak istiyorum. "Dünya ekonomisi" kavramı 1970'lerde kullanılmaya başlandı. Bu kullanımda önemli olan şuydu: İnsanlar 1950-1970 arasında ekonomilerin büyük çapta kendi kendine gelişeceğini, yani kendi sınırları içinde büyülebileceğini, modernleşebileceğini ve bir anlamda da gerek sanayileşme gerek modernleşme açısından gelişmiş ülkelerin çizgisini takip edebileceğini düşünüyorlardı. Buna çok eleştirel yaklaşan insanlar da vardı, özellikle de solcular. Bu eleştirilerindeki dayanakları ise, dünyada büyük bir dengesizliğin söz konusu olduğu; herkesi eşit derecede ödüllendirmeyen bir iş bölümünün geçerliliğini sürdürdüğü; az gelişmiş ülkelerin bu eşitsiz gelişme çerçevesinde gelişmiş ülkelerin kendilerinden çok önce yaptığı gibi gelişmelerine, o çizgiyi devam ettirmelerine imkân olmadığı, çünkü bu gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkelerin karşılıklı girdiği iş bölümünün aslında eşitsiz bir gelişme yarattığı, yani az gelişmiş ülkelerin aleyhine işlediği şeklindeydi. Bu, sonradan herkesin benimsediği bir fikir haline geldi. İlk başlarda ise bu modernleşme ve sanayileşme çizgisini eleştirenler, Birleşmiş Milletler'in, Latin Amerika'nın sorunlarına eğilen ECLA adlı önemli bürosundan insanlardı ve gelişmiş ülkeler ile az gelişmiş ülkelerin ilişkisinin aslında bir bağımlılık ilişkisi olduğunu, dolayısıyla da bir gelişme bekleminin çok yanlış olduğunu söylüyorlardı. Aynı dönemde Ortodoks Marksistler diyebileceğimiz, daha çok Sovyetler Birliği'nin çizdiği yolu takip eden Marksistler; bu gelişmiş ülkelerin modernleşme çizgisinin aynen takip edilebileceği görüşünün aşağı yukarı paralelini söylüyorlardı. Onlara göre, bu ülkeler henüz tam oturmamışlar, bir burjuva devrimi gerçekleştirmemişlerdi; yavaş yavaş kendi kapitalistlerini geliştirecekler, kendi burjuvaları ortaya çıkacak ve bu burjuvazi birtakım şeyler isteyecekti devletten ve onlar da belli çizgilerden geçip, sonunda bildiğimiz kapitalist burjuva devletler olacaktı. Ancak bu aşamadan sonra Marx'ın şemalarında da anlatıldığı gibi sosyalizm için çalışılabilir; şu anda yapmak gereken ise burjuva devriminin oluşturulması ve bu ülkelerin ulusal kalkınmalarının gerçekleşmesiydi.

Bu iki çizgi, –gerek modernleşmeci gerek burjuva devrimci çizgi; hem Amerika'da standart klasik sosyologlardan gelen, hem de Sovyetler Birliği'nden esinlenmiş Marksist çizgi– birleşiyordu. Bu ortak görüşe karşı çıkan çizgi ise, ortada bir bağımlılık ilişkisi olduğuna göre, demek ki ayrı ayrı birimlerden söz edilmediğini, tüm bu birimlerin tek bir bütün içinde değerlendirildiği ve "dünya ekonomisi" olarak adlandırılan bir kavramdan söz edildiğini öne süren görüştü. Dolayısıyla, dünya ekonomisi kavramının, az gelişmiş ülkelerin sorunlarına daha iyi, ikna edici bir cevap bulmak için ortaya çıktığını söylemek mümkün.

Dünya ekonomisi kavramı Marksist görüşe çok uygundur; çünkü Marksist yaklaşım içindeki tanıma göre, kapitalizm hiçbir zaman bir yere kısıtlanılabilecek, sınırlar içinde tutulabilecek bir sistem değildir, her zaman yayılmacıdır; nerede daha çok kâr, daha ucuz mal, daha ucuz ücretli işçi bulursa oraya gider. Dolayısıyla kapitalizmin, örneğin önce İngiltere, ardından Almanya'da geliştiğinden ve sonra bir zaman gelip az gelişmiş ülkelerde gelişeceğinden söz etmek çok da yanlıştır; çünkü başından beri, kapitalist dünyayı tek bir birim olarak düşünmek ve "kapitalist dünya ekonomisi"nden söz etmek gerekir. Tek bir birimin özelliği, tek bir iş bölümü olması, içinde farklı işlevsel yerlere oturmuş ekonomilerin yer almasıdır. Bu ekonomilerin hepsi aynı derecede ödüllendirilmediği için, bazıları daha ayrıcalıklıyken, bazıları daha kötü konumdadır.

Buradan, "merkez-çevre ilişkisi" şeklindeki diğer kavramsallaştırmaya ulaşmak mümkün. Dünya ekonomisi tek bir birim ise, bu birimin içinde kimi ülkeler daha merkezdeyken, kimileri daha çevrede konumlanır. Bunları birbirinden ayıran, merkezde olan ülkeler bu birimin içindeki daha ciddi, getirisi daha yüksek, daha zor işlerle uğraşırken, çevredekilerin daha harcıalem işlerle uğraşmalarıdır. Çevredeki ülkelerin yaptığı işleri yapan çok insan olduğu için, bu işlerin getirisi de azdır; merkezdeki insanlar ise daha çok ücret alacaklardır.

Bu ilişki biçimini formüle eden insanlar, örneğin Immanuel Wallerstein, bu dünya ekonomisini "kapitalist dünya ekonomisi" olarak adlandırdılar. Bu anlayışa göre, bütün bu olayın mantığı yine kapitalist bir mantıktır, yani herkes kâr elde etmeye uğraşır; fakat tabii bu birimin her tarafında kapitalist ilişkiler mevcuttur ve dolayısıyla kapitalist kurallar işler anlamına gelmez. Her tarafa burjuva ideolojisinin hâkim olduğu anlamına da gelmez; sadece iktisadi ilişkiler ağı dahilinde herkesin kendi çıkarı, kendi kârı için uğraşması nedeniyle kapitalist bir birimden söz edilmektedir.

Immanuel Wallerstein'ın daha sonraki yazılarında, "dünya sistemi" kavramı ortaya atılır. "Dünya ekonomisi", sadece ekonomik düzeyde, kimin neyi nerede ürettiği, kimin hangi faaliyetten ötürü daha çok getiri kazandığı üzerine yapılan bir kavramsallaştırmayken, dünyanın nasıl işlediğini anlatmaya çalışan "dünya sistemi", çok daha bütünsel bir kavramdır.

Marksist yaklaşıma yönelik en belirgin eleştirilerden biri, kapitalizme geçişte olsun, kapitalizmin gelişmesinde olsun ekonomik düzeyde biraz fazla takılıp kaldığı, oysa ekonomiden başka şeylerin de (siyaset, devletler, kültür vs) olduğuydu. Bana göre, "devlet" olayının 16. yüzyıldan itibaren, yani kapitalizmle aşağı yukarı eş zamanlı olarak gelişmesi önemli bir olgudur. Batı Avrupa'ya baktığımızda, 16. yüzyıldan itibaren, şu anda bizim "modern devlet" diyebileceğimiz bir örgütlenmenin yavaş yavaş geliştiğini görüyoruz: Kendi hükümlerini, egemenliğini bir şekilde sabitlemeye çalışan, siyasi erki alıp bir yerde merkezileştiren bir odak noktası.

Bu olay, yani hükümlerlik tesis etme süreci kapitalizm kadar yeni bir olaydır; yani 16. yüzyıldan itibaren dünyada iki önemli gelişmeden söz etmek mümkün: Kapitalizmin ve devlet sisteminin yayılması. 16. yüzyıldan itibaren gelişen modern devlet, çok önemli bir tarih olarak kabul edilen 1648 tarihinden itibaren bir sistemin içine monte edildi. Bu tarihte, 30 Yıl Savaşları bittikten sonra birçok Avrupa devletinin bir araya gelip karşılıklı bir taahhüde giriştiği Vestfalya Antlaşması imzalandı. Antlaşmaya göre, her modern devlet birbirleriyle bir saygı içinde ilişkisini sürdürecekti, hiçbir devlet bir diğerinin içişlerine karışmayacak, her devlet kendi sınırları içinde tamamen egemen olarak kabul edilecekti.

Devletlerin kendi sınırlarını artık gerçekten kontrol etmeye başlamaları, kendi yönetim alanlarına giren sermayeyi, işçiyi, malı da kontrol etmeye başlamalarını beraberinde getirdi. Bunu, devletlerin ilk defa kendi ekonomilerini ve ekonomilerini yakından ilgilendiren kuralları –gümrük kuralı olabilir, mülkiyetle ilgili bir kanun olabilir, sermayeyle ilgili bir sübvansiyon olabilir– kontrol etmeleri ve bu konularda farklı devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmaması olarak düşünmek gerekir.

17. yüzyıl ortalarından itibaren devletler ekonomiyi bu şekilde kontrol edebileceklerse, o zaman, herkesin her yerde ticaret yaptığı, olayın da bu ticaret sonucunda ortaya çıkan bir ödüllendirme, bir iş bölümü olduğu şeklinde formüle edilen dünya ekonomisi nerede konumlandırılacaktı? "Dünya sistemi" kavramı, bu çelişkiyi bir şekilde çözmeye yönelik bir kavram oldu. Söylediği şeydu: Birincisi, her şeye rağmen her devletin içinde dünya ekonomisi çerçevesinde formüle edebileceğimiz ilişkilerden fayda sağlayan gruplar vardır. Bir anlamda her devletin, bunların da kendi devletleri üzerinde bir biçimde etkileri olan kendi burjuvazisi, kendi sermayedarları, kendi tüccarları vardı; dolayısıyla bunlar kendi devletlerini dünya ekonomisi içinden tamamen çıkmamaya ikna edebiliyorlardı. Bu, bence çok da geçerli olmayan bir argümandır. İkinci olarak, "hegemonya" kavramı ortaya atıldı. Bu kavram içinde, herhangi bir zamanda bu dünya ekonomisinin nasıl işlediğinin kurallarını koyan, gerektirdiği kurumları işleten, her şeye hâkim bir devlet vardır. Bu hegemon devlet, kendi gücünü işgal veya savaş yoluyla değil, diğer devletlerin de kurallarının nasıl işlemesi gerektiğini empoze ederek gösterir. Hegemon devletin yaptığı, 1945 sonrası Amerika'nın yaptığı gibi birtakım kurumlar oluşturmak (Dünya Bankası, IMF vs.), o kurumların işleyişini çeşitli şekillerde sağlamak (asker göndererek, icabında süt tozu göndererek), insanları kendi düşüncü şekline çekip aynı zamanda bu kuralların işlemesini sağlayarak, kuralların işlemesine engel olmaya çalışanları da bir şekilde cezalandırıp sonunda bütün bu sistemin dönüşümünü sağlamaktır.

Böylece, birbirlerine saygı gösteren eşit düzeyde hükümler devletlerden, birden devletler içinde bir hiyerarşiye geçmiş olundu. Bu hiyerarşide, yukarıdaki hegemon devlet, bütün dünya sisteminde oluşması gereken kuralları ve kurumları dikte ediyor ve bunların devamını sağlayacak şekilde hareket ediyordu.

Hegemonya çerçevesinde dünya sistemi şu şekilde açıklanır: dünya sistemi = dünya ekonomisi + devletler arasında kurulan sistem. Devletler arasında kurulan sistemin esas özel yanı, bir hegemonya çerçevesinde hiyerarşik olarak biçimlenmesidir; ancak bu, hükümler devletlerin bu sistem içinde birtakım pazarlıklara girmedikleri, ufak tefek kazanımlarının olmadığı anlamına gelmez. En basitinden, devletler kendi paralarıyla oynayıp kendi ücretli işçilerinin daha ucuz olmasını sağlayabilmekte, gümrüklerle oynamaya, sermayenin girişine çıkışına birtakım kısıtlar koymaya çalışmaktadırlar. Yani belli sınırlar içinde bu hükümler devletler, devletler sistemi içinde kendilerine biraz daha avantaj sağlayabilecek şekilde işlemeye çalışırlar.

Hegemonya kavramına belki de en iyi örnek, 1840'lardan sonra Britanya'nın konumudur. Britanya, dünyanın tümünü belli kurumlar içine alma başarısını gösterdi, bütün dünyaya belli kuralları empoze edebildi bu dönemde. Bunun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansıması, örneğin 1838 Antlaşması ile serbest ticareti empoze etmesidir. O dönemde İngiltere'nin düzenlediği altın standardı, bütün paraların eşitlenmesini sağladı. Kimse artık kendi parasıyla oynayamıyordu, çünkü herkesin parası altına bağlıydı ve dolayısıyla herkesin parası birbirine karşı belli orantılıydı.

Devletler sisteminde hegemonya, devletlerarası ilişkilerdeki hiyerarşik yapının dünya ekonomisine eklenmesi anlamına gelir. Bu sistemin bir avantajı, bir de dezavantajından söz edilebilir. Avantajı, dünya ekonomisi içinde birtakım kutuplaşmalar olmasına rağmen, herkesin kendi devletin içinde yaşıyor ve orada birtakım tavizler alma imkânı buluyor olması, örneğin, bu devlet gelişirse kendilerinin de gelişebileceğini veya devlet yapısına biraz daha katkıda bulunabileceğini düşünüyor olması. Dünya ekonomisinin getirdiği o doğrudan, çığ, korumasız, kılıfsız eşitsizliği insanlar doğrudan doğruya yaşamazlar bu sistemde, çünkü kendi devletleri ile ilişki içindedirler.

Bu sistemin dezavantajı ise, bu tür bir hegemonya yapısı olduğunda, yani kapitalistler öncelikle kendi ülkelerinin kapitalisti olduğu zaman, Lenin'in anlattığı rekabetin ortaya çıkması, yani bir devletin bu hegemonik kurumları yerleştirmekte zorlanmasının söz konusu olması. Çünkü bu durumda söz konusu devletin karşısında Alman, Amerikan kapitalistleri vardır ve bu devletlerin kapitalistleri kendi devletleriyle ilişkilidir. Bu durumda da olayın maliyeti giderek yükselir, çünkü hegemonyayı sürdürmek için sürekli birtakım harcamalar yapmak gerekir, en azından askeri harcamalar. En sonunda da bu hegemonya rekabeti savaşlara yol açar.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, dünyada Amerikan hegemonyasının kurulduğunu ve kurumlarının aşağı yukarı nasıl işlediğini hepimiz biliyoruz. 19. yüzyıla nazaran, Amerikan hegemonyası altındaki dünya ekonomisinin çok daha az yoğun, devletlerin kendi içlerine dönük oldukları bir dünya ekonomisi olduğunun altını çizmek gerekli. Devletlerin kendi hükümlerlikleri açısından kendi ekonomileri

üzerinde eskisine nazaran çok daha fazla güçlerinin olduğu; devletin neredeyse kimseye bir şey sormadan tek başına birtakım kuralları, ekonomiyi yönetme tedbirleri getirebildiği bir durum söz konusu bu dönemde. Ve Amerikan hegemonyası da 80'lerden sonra çözülmeye yüz tutar; ancak bu çözülmenin nedeni bu kez rekabet değildir. Amerika'nın karşısında hiçbir rakip olmamasına rağmen hegemonyasının çözülmesinin nedeni, "küreselleşme" dediğimiz olaydır.

Küreselleşme aslında dünya sisteminin bitmesi anlamına gelir; çünkü artık hegemonyadan söz etmek çok zordur. Basit bir tanımla küreselleşme, devletlerden geçmeden iktisadi aktörlerin birbirleriyle ilişkiye girebilmeleridir. Devletlerin bir şekilde tamamen kenara atıldığı bu ilişki, aslında devletlerin artık hegemonya dolayısıyla ya da devletler arası ilişkiler dolayısıyla değil de kendi aktörlerine karşı zayıflamalarını beraberinde getirir. Dolayısıyla küreselleşme olayı ortaya dünya kapitalist çıkarlarının çıkması karşısında, hükümler olmaya çalışan devletlerin zayıflaması, yani ekonomi karşısında siyasi gücün zayıflamasıdır. Sonucunda da ortaya çıkan, eskiden hiç olmadığı kadar tek bir birim halinde işleyen bir dünya ekonomisidir.

Dünya ekonomisinin eski formülasyonunda bir küresel dünya ekonomisinden söz ediliyordu, ama bu, her ülkede gerçekten kapitalist ilişkilerin olduğu anlamına gelmiyordu. Küreselleşme içinde ise tek bir dünya ekonomisinden söz ediyoruz ve bu giderek her ülkede benzer kapitalist ilişkilerin, benzer kapitalist kültürün, kapitalist kuralların ortaya çıkması demek.

Küreselleşme söz konusu olduğunda, kendilerini kuran, empoze eden ülkelerden epey bağımsız işleyen birtakım kurumların varlığından söz etmek de mümkündür. Örneğin artık bir Dünya Ticaret Örgütü Amerika'ya karşı çıkabilmekte; Dünya Bankası son beş yılda eskisine göre çok daha farklı, kendisini kuran Amerikan devletine karşı işleyebiliyor; Birleşmiş Milletler aynı şekilde. Artık bu kurumlar neredeyse özerk işlemeye başladılar; hiçbir devletin güdümünde değiller; kendi özerklikleri içinde yaşıyorlar. Şu andaki işleyişlerinde, çok karmaşık bir yapıya karşı sorumlular. En başta tabii "dünya kapitalistleri" ve transnasyonal bir dünya kapitalist sistemi söz konusu. Bu grup, hiçbir siyasi erkin, hiçbir devletin bu kurumlara müdahil olmasını istemiyor ve bu kurumların mümkün olduğu kadar kuralına bağlı olarak, daha önceden belli olan, ilan edilmiş olan bir hukuk çerçevesinde işlemesini istiyorlar. Bir anlamda devletsiz bir devlet yapısı ortaya çıkmaya başlıyor; yani bizim devletlerden beklediğimiz kural koyma, ortamı öngörülebilir ve hesaplanabilir kılma işlevlerini yerine getirenler artık devletler değil, bu yeni ortaya çıkan kurumlar.

Eski sistemdeki varsayım şeydu: Her ülke kendi ulusal entegrasyonunu gerçekleştireceği için her ülkede eğilim olarak sonunda bir eşitlenme söz konusu olacak, aynı işi yapan insanlar aynı tür ücretleri alacaklardı. Ama şimdi bir dünya biriminden bahsediyoruz ve bu da bütün dünyada aynı tür işin karşılığının aynı tür ücret olacağı anlamına gelir.

Eskiden devletlerin yaptığı, kutuplaşmayı bir şekilde yumuşatma, eşitsizliği bir şekilde yontma, bunu tamir etme olayının artık yepyeni bir şekilde yapılması gerekiyor. Dünya ekonomisinin beraberinde getireceği büyük kutuplaşmanın üstesinden gelme ve bu sistemin meşruiyetini devam ettirme sorunu bir dezavantaj. Bu sistemin avantajı ise, bütün dünya kapitalist sınıfı, burjuvazisi iç içe olduğundan, emperyal rekabetin ortadan kalkacak olması.

Küreselleşmeyle ilgili en çok gündeme getirilen sorun şudur: Söz ettiğimiz yeni ortaya çıkan ve sadece sermayeyle muhatap olan kurumlar, devletlerden kendilerini nispeten ayırtmış olan, giderek küresel bir yönetim çerçevesinde hakikaten global bir devletin yerine geçebilirler mi? Şimdiki ulus-devletlere ne olacak; tamamen marjinalize mi olacaklar, yoksa onlara başka türlü işlevler mi yüklenecek?

Avrupa Birliği'ne bakıldığında, eskiden ulus-devletlerin aldığı kararların yarısından fazlasının artık AB Komisyonu tarafından alındığını görmek mümkün. Kanımca, AB söz ettiğim kurumların gelişmesi, iyi işlemesi, tüm sermaye güçleri için öngörülebilirlik taşıması için büyük gayret gösteriyor. Bir anlamda Avrupa devletlerinin kendi hükümlerlerinden vazgeçmelerini tescil eden bir üst kurul gibi çalışıyor; Amerika ise buna hâlâ karşı koyuyor.

Bu kurulların çalışması ve yeni kuralların geçerli olması yerleşirse, dünya çapında yeni bir pazarlığın başlaması sürecini şu anda gözlemek mümkün. Örneğin Dünya Sosyal Forumu'na 200.000 sivil toplum kuruluşu katılıyor; Dünya Ticaret Örgütü içinde ilaç şirketleriyle ilgili muazzam pazarlıklar sürüyor bir yandan... Devletlerden bağımsız olarak sanki işçiler, yoksullar, yoksunlar bu yeni çıkan kurumlarla pazarlığa girmiş durumdadır. Küresel bir sosyal demokrasi ihtimali var gibi gözüküyor.

Sonuçta şu an karışık bir süreçten geçiliyor ve küreselleşme sonucunda tam ne olacağı, yeni ortaya çıkan eşitsizliklerin nasıl meşru kılınacağı ve ne tür pazarlıklar, yeniden dağılımlara ilişkin girişimler olacağı henüz pek belli değil; ama küreselleşmenin çok yakın gelecekte bir dünya devletine yol açmayacağını görüyorum. Önümüzdeki dönemdeki bütün çözümler ara çözümler olacaktır.